

offewel metafysische<sup>1)</sup> beginselen van het kenvermogen.

Hierna herkent men den Franschman, wiens geest aangelegd is op de beelding en verbeelding.

De strijd tusschen deze beide scholen typeert de ontwikkelingsgeschiedenis der wijsbegeerte in de eerste twee eeuwen.

Als twee partijen, die met elkaar een langdurig en slepend proces voeren, zonder dat een bevoegd rechter in staat is een beslissende uitspraak te doen, blijven deze antithetische richtingen om den voorrang strijden.

Maar eindelijk komt de groote rechter, die bevoegd is het beslissend oordeel te spreken, omdat hij door het gezag van zijn genie en van zijn prestatie verre boven al zijn voorgangers uitsteekt.

Zijn naam is: Immanuel Kant (1724—1804).

Wanneer men dezen naam uitspreekt, behoeft men zich niet te vermoeden met versierende toevoegselen, want hij een zoo groot en universeel filosoof maakt elk adjectief den indruk van een ondoelmatige begrenzing.

Toen wij het hadden over Descartes, stelden wij hem vóór als een baanbreker, een soort Luther van de wijsgeerige reformatie, maar, tot Kant genaderd, zien wij weer hoe betrekkelijk alle grootheid en betekenis is óók in de wereld der wijsbegeerte.

Ten opzichte van Kant zijn hervormers als Descartes niet meer dan voorlopers, bergplateau's in het Alpenland, waarnaar men de troische hoogte van het boven alle toppen uitstekende Alpegevaarte eerst recht aanschouwelijk afmeten kan.

In Kant concentreert zich de nieuwe wijsbegeerte als in een eindpunt, dat tevens hoogtepunt, middelpunt en uitgangspunt is.

Spinoza oefent nog invloed tot in onze eeuw door zijn gansch eigenaardige denkmystiek, die meer religieus dan wijsgeerig is, maar met de verschijning van Kant heeft Descartes feitelijk geheel afgedaan.

En de vele groote denkworstelaars, die op Kant gevolgd zijn, ondergaan allen den invloed van zijn genie, hetzij zij hem bestrijden of volgen.

•••

Wij mogen ons niet onttrekken aan de taak, een antwoord te zoeken op de vraag: Wat heeft Kant voor de wijsbegeerte gedaan, — wat heeft hij van haar genaat?

One doel is immers: te weten te komen wat eigenlijk wijsbegeerte is!

Welnu, dan moeten wij op auditie gaan bij den eenzamen kluisenaar van Koningsbergen (de woonplaats van Kant, die hij gedurende zijn geheele leven niet verlaten heeft!) — een profetische naam, want deze wijze was de Koning der bergen. Maar nu zijn we toch genoodzaakt een omgrenzing te maken.

Hoe algemeen ook de betekenis van Kant geweest is voor de ontwikkeling der wijsbegeerte, — we moeten toch één terrein afzonderen, waar hij bepaald den schepter heeft gehanteerd, namelijk de z.g. „Erkenntnisstheorie, of kenleer“.

In het uitspinnen van een alomvattende wereldbeschouwing, waarin niet alleen het verstand, maar ook het hart van den wijsgeer de rust der evenwichtigheid kan vinden, is Spinoza grooter.

In het componeeren van een stelsel, dat als „Erzatz“ kan dienen (natuurlijk in schamelijke betrekkelijkheid) voor de wijsheid, die van boven is, staat Kant in de schaduw van Hegel.

Maar in de kenleer, die het meest karakteristieke en het moeilijkst beoefenbare vak der wijsbegeerte is, staat Kant eenig en onovertroffen.

Laat ons trachten deze kern-kwestie in Kant's wijsbegeerte naar voren te brengen.

In den tijd van haar onmondigheid was de hoofdvraag van de wijsbegeerte: Wat is de wereld? Hoe bestaat zij? Hoe is zij mogelijk?

Kant stelde als de meest principiële van alle vragen: Hoe is het feit van de kennis (en ervaring) van de wereld mogelijk?

Niet het voorwerp, maar het subject, het instrument, het apparaat, van het onderzoek moet het eerst onderzocht!

De wijsgeeren vóór Kant gingen uit van het (dogmatisch) geloof in de geschiktheid en betrouwbaarheid van het denkorgaan. Zij onderzochten niet de wetten, en voorwaarden, en functies, van het wonderbaarlijk gecompliceerd menschelek verstand.

Kant maakte zich op tot de, schijnbaar oomogelijke, taak met zijn verstand de innerlijke structuur en werking van het denkvermogen, als middel tot verovering van de kennis, aan een kritisch onderzoek te onderwerpen.

In onderscheiding van alle voorafgaande stelsels van wijsbegeerte, draagt dus Kant's filosofie een kritisch karakter.

Zijn baanbrekend hoofdwerk heeft tot thema het kritisch onderzoek van het pure verstand, dat is: het verstand, niet naar zijn inhoud, maar alleen als instrument beschouwd.

In het Duitsch heet dit boek, kort maar treffend: Kritik der reinen Vernunft.

•••

<sup>1)</sup> Ik neem hier het woord „metafysisch“ niet naar zijn omgeng, maar naar zijn gangbare betekenis.

<sup>2)</sup> Wij kunnen het woord „Vernunft“ zoowel vertalen door „rede“ als „verstand“. Op de fijne onderscheiding kunnen wij hier niet ingaan.

En tot welk resultaat kwam deze moedige ontdekkingsreiziger in de geheimzinnige, onontgonnen, gebieden der menschele rede?

Dat de mensch, in naïf vertrouwen op de geloofwaardigheid van zijn verstand<sup>2)</sup>, tot dusver in een waan geleefd had, en de wereld niet is gelijk hij haar dacht, maar in zekeren zin een product is van zijn eigen denken.

Kant heeft zichzelf, met het oog op deze ontdekking, den Copernicus der wijsbegeerte genoemd.

Deze vergelijking is een verklaring.

In de oude wereld heerschte de z.g. Ptolemaïsche voorstelling, dat de aarde vaststaat als het middelpunt van het heelal, en dus zon, maan en sterren om haar heen circuleeren.

Copernicus deed de ontdekking, dat deze voorstelling een gevolg is van gezichtsbedrog. Wij nemen onze eigene beweging niet waar; wij merken niet, dat de aarde (met ons) door het universum vliegt; en dus schrijven wij de beweging, die we in de sterrenwereld waarnemen niet aan onze planeet, maar aan de andere hemellichamen toe.

Met andere woorden: het wereldbeeld, dat wij vormen, stemt niet overeen met de objectieve werkelijkheid, maar is een masket, in zeker opzicht een voorzinsel, van ons verstand, dat zich door de zintuigen laat „bedriegen“.

Het heelal, liever het zonnestelsel, waarvan wij deel uit maken, is niet geocentrisch (de aarde als middelpunt), maar heliocentrisch (de zon als middelpunt).

Deze natuurkundige ontdekking van Copernicus heeft Kant doorgewerkt en doorgetrokken op het gebied der wijsbegeerte.

Niet alleen in de beschouwing van ons planetenstelsel, maar in heel onze wereldbeschouwing, zoo leerde hij, heerscht een dergelijk zelfbedrog. Gelijk onze zintuigen haar eigen constructie aanmerken als bestaande werkelijkheid, zoo beschouwt ons verstand als objectieve werkelijkheid wat feitelijk niets anders is als een voortbrengsel van zijn eigen arbeid. De zintuigen kennen aan de zon een beweging toe, die er niet is. Het verstand schrijft aan de wereld buiten zich toestanden en eigenschappen toe (b.v. ruimte en tijd, oorzaak en gevolg), die niet objectief bestaan.

De kritische wijsbegeerte van Kant verboudt zich dus tot de dogmatische, gelijk de helio-centrische natuurbeschouwing staat tegenover de geocentrische.

Baco noemde zichzelf den Columbus der wijsbegeerte.

Kant had (van zijn standpunt) het recht zich den oertitel: Copernicus der wijsbegeerte, toe te kennen.

B. W.

Correspondentie. — Naar aanleiding van ons antwoord aan J. W., die bezwaard was over ons argelees zinnetje betreffende Luther, kregen wij enkele brieven. Ook een groot stuk van J. W., zelf. Het gaat niet aan deze stukken te plaatsen. Waar zou het naar toe, als we breede debatten gingen voeren over zulke minimale bijkomstigheden. Voor gedachtenwisseling over de hoofdmak verleen ik gaarne plaats, zoover de schrale ruimte dit toelaat.

B. W.

## LITERATUUR EN KUNST.

### Anthonia Margaretha, De Predikantsvrouw.

Enkele weken geleden werd mij het hier genoemde boek van de in onzen kring goed bekende Schrijfster Anthonia Margaretha ter bespreking in ons blad toegezonden.

Nu zich daartoe de gelegenheid voordoet, voldoe ik met bijzonder genoegen aan dit verzoek. Wel behoeft het boek geen introductie meer, omdat het in vele gezinnen reeds een goede bekende zal zijn, maar het verdient ons aller aandacht als een geschrift, dat geheel behoort bij onzen christelijken kring en ons allen iets te zeggen heeft. Want het bespreekt niet slechts het leven van de predikantsvrouw op zichzelf, maar rondom haar als de vrouw des huizes groepeerd 't heel het pastorieleven, in al z'n vele verhoudingen, die tot de christelijke levenssfeer in betrekking staan. Daarom is het boek in den besten zin van het woord christelijke lectuur en voor ieder onzer geschikt.

Van heel groote betekenis is al dadelijk het feit, dat de Schrijfster zelve predikantsvrouw is en door jarenlange ervaring het leven in de pastorie kent, met z'n vele zonnige momenten, met het al te veelvuldig schaduw-zwart ook. Ze is dus geheel in haar onderwerp ingeleefd, staat daarmee in haar eigen levensmilieu, geeft in haar psychologische beschouwen geen waarneming van buiten af, maar zelfanalyse, eigen indruk van zelf-gekende werkelijkheid. Daardoor beschikt haar boek over een van de voornaamste factoren, die voor literaire waarde noodig zijn en wint het aan autoriteit. En ook taal en stijl voldoen aan de daaruit voortvloeiende eischen. De Schrijfster heeft de gave, wat ze te zeggen heeft duidelijk te kunnen formuleren, in vaak piquante vorm en vlotte stijl. Het persoonlijk zit niet alleen in de kennis omtrent de behandelde stof, maar niet minder in de wijze van zeggen, in de dikwijls rake kritiek, de vrijmoedige opmerkingen, de juiste karakteriseringen. Dit alles drukt op het boek een zeker stempel en geeft er betee-

kenis aan, die recht geeft te spreken van literaire waarde.

In een „woord vooraf“ vertelt de Schrijfster hoe het boek is ontstaan, of liever, hoe ze gekomen is tot het schrijven van de artikelen, die in dit boek gebundeld zijn. En wat ze bedoelt te behandelen vat ze aldus samen: „... de positie te bespreken, die de predikantsvrouw heeft in het midden der gemeente, en daarbij niet alleen nadruk te leggen op datgene, waarin de gemeente te kort schiet, maar ook wel degelijk mijn aandacht te wijden aan 't geen deze wel recht van „de vrouw van den dominee“ mag verwachten.“

Men ziet het, 't boek is bestemd voor de predikantsvrouw en voor de gemeente beide en dus voor geheel den christelijken lezerskring.

De vorm is die der causerie. De Schrijfster spreekt haar persoon, de predikantsvrouw, toe, alsof ze bij haar te visite zit. Deze zeer moeilijke stylisering, moeilijk omdat ze gevaar loopt eentonig te worden en omdat ze uiteraard sterk omgrensd is, is zeer verdienstelijk volgehouden. Wel is ze hier en daar wat gewild, waar de persoonlijk geplaatste opmerking algemeen wordt bedoeld, of is de overgang soms wat geforceerd, als 't gaan moet over de predikantsvrouw (b.v. in het hfdst.: „Zoo zijn er“), maar de groote moeilijkheid der „allocutie“ (= aanspraak) stijl is uitstekend overwonnen; de minder goede passages zijn sporadisch. En de directe verdienste is de levendigheid van toon, die iets gemeedelijks heeft, iets van het-onder-ons-zijn.

In 18 korte hoofdstukjes wordt het leven der predikantsvrouw behandeld. 't Begint met „Over het gaan kijken“ als verloofde met den beroepen candidaat, 't eindigt met „De Predikantsweduwe“. Tusschen deze beide uitersten in ligt heel de levensontwikkeling, geschetst in al haar schakeeringen en evoluties. En, wijl hier geen sprake is van een verhaal, maar van een doorlopende algemeene beschouwing, heeft de Schrijfster de gelegenheid — en ze benut die ter dege — een schat van opmerkingen te maken, praktische wenken te geven, gevaren te signaleren, fouten te lakken, bezwaren weg te nemen. Voorts kan ze, door het voortdurend belichten van de wederzijdsche verhouding: predikantsvrouw-gemeente, wijzen op wederzijdsche rechten en plichten en ook van dit deel van haar taak kwijt te zich m.i. voortreffelijk. Daarom lijkt mij voor beide partijen — als ik ze zoo eens noemen mag — de lectuur van dit boek nuttig en vruchtdragend, vooral om elkaar te leeren verstaan en te waardeeren. Het kan, mits goed gelezen, onnodigen afstand wegnemen eenzijdige, ongewenschte homo-zucht of goed bedoelde maar niet prettige innigheids tegengaan aan den anderen kant; het doet oortijk en openhartig de dikwijls zware zorgen der predikantsvrouw zien, maar ook, het leert de liefde en toewijding van vele gemeenteleden (achter soms zonderling doen) begrijpen — kortom het wijst op den hand der liefde tot Christus en dienovereenkomstig ook tot elkander, die predikantsvrouw en gemeenteleden verbindt en verbinden moet. En dat kan in onzen tijd van individualisme, van zelf-zorg en zelf-zucht, nooit anders dan uitnemend zijn.

Het is natuurlijk niet mogelijk den rijken inhoud der verschillende hoofdstukken te vermelden anders dan met een enkele korte aanduiding. Trouwens, de meeste titels spreken voor zichzelf. Zoo „Nadere Kennismaking“ na „Eerste Indrukken“ als de dagen van intride en bevestiging voorbij zijn en de jong-getrouwde als predikantsvrouw het gewone leven in 't midden der gemeente is begonnen. Of „Onbeschreven rechten“, een eerste bespreking van de zoo juist genoemde verhouding. Dan „Aan den arbeid“ en „Het Vereenigingsleven“, die wijzen op de vele bezigheden, waarmee de predikantsvrouw de gemeente dienen kan (In het laatste genoemde hoofdstuk worden echter stads- en dorps toestanden wel eens verwisseld of homogeen gemaakt.) Een uitnemend stuk lijkt mij „Zusterkrina“, een warm pleidooi voor een zaak, die de uitgesproken sympathie der Schrijfster heeft. Handig wordt in een hfdst.: „Ongevraagd advies“ de voor de pastorie zoo belangrijke diensthoedenquaestie behandeld; mogelijk had dit soberder gekund, maar 't is moeilijk zulks uit te maken. Lezenswaard is 't stuk in ieder geval. De twee volgende capitla „Domineeskinderen“ en „Nood in de pastorie“ zijn m.i. de beste van het heele boek. Wie zelf uit een predikantsgezin komt voelt al het ware van wat de Schrijfster over „Domineeskinderen“ zegt, en „Nood in de pastorie“, kiesch maar toch duidelijk genoeg geschreven, legt den vinger op een woedplek in ons kerkelijk leven. Hartelijk stem ik in met wat Anthonia Margaretha hier zegt. Er is al dikwijls — en terecht — op gewezen, hoe de eerste christelijke onderwijzers om de beginsels wille gebrek hebben geleden, maar van de stille armoede in menig predikantsgezin werd maar zelden gerept, omdat de predikantsvrouw, vaak met opofferfing van haar kleinste geriefeligheden en genoegens, die wist te verbergen voor anderen. Menige moeder van een pastoriegezin heeft zich het noodigste ontzegd om haar kinderen te kunnen opvoeden als „domineeskinderen“ en met een schamel trachtment wonderen gedaan.

naarom me dat ze in dit van de nood Dat zij nie (haar) hand i den nood d zal" — De volgend Verhoudingen breidt alles v veranderen v Het slot „D ang, maar e loep van 't l leet samen

Ik zeide vooral ook in stik vinden v scherpte van etelijke critie Een enkel-

De pre brengen, meren, da verloren, had begra ook maar de gemeen Of:

„Hij is dorpelingen en hun on deze gevo hun mond dat ze het maar leven

Een proeve de regels heet gerige, die r raadsvergader

„Weiger — doo waar het u iets uit zelf maar gevallen man ook

Een stille w dichte critie Niet mis

„dat een vaak niet met een zoutkrulpe

Een aardig meeskinderen

Als uw dan hebt de vr deren over hun toe t serviesje of iets am de week

Als ge grooter we of wat p thuis te r misschien ge zult beter zijn

(Het woord hier beter w

Van soortz niet het minz noogen Go g constructies geen portret a aan den acht te hebben be Boven elk motto, Zonde vermoeden e zijn. Een van van het hoo het motto bov regels:

De do Gebouwen, w weinig me Ook — ik maken — v „Zoo zijn er“ waardeerbare behoort te v Schrijfster ee striment te Deze kleine van de waar

De